

УДК 343.97

Кушніт В. П., к.ю.н., доцент кафедри
кримінального права і процесу
ННІПП НУ «Львівська політехніка»

Актуальні питання сучасної методології кримінологічного вивчення особи злочинця

У статті наведено системний аналіз сучасної методології кримінологічного дослідження особи злочинця. Здійснено порівняльний аналіз типології, класифікації та структуризації. Обґрунтовано доцільність ширшого використання можливостей методу моделювання, що розвине сучасні кримінологічні знання про особу злочинця як системне утворення, активно взаємодіючого з соціумом.

Ключові слова: особа злочинця, моделювання, взаємозв'язки, структура, класифікація, типологія, методологія.

В статье представлен системный анализ современной методологии криминологического исследования личности преступника. Произведен сравнительный анализ типологии, классификации и структуризации. Обосновано целесообразность более широкого использования возможностей метода моделирования, что позволит развить современное криминологическое знание относительно личности преступника, как системного образования, активно взаимодействующего с социумом.

Ключевые слова: личность преступника, моделирование, взаимосвязи, структура, классификация, методология.

The article presents a systematic analysis of contemporary criminological research methodology of the offender. The comparative analysis of the typology, classification and structuring is carried out. The expediency greater use of the possibilities of the method of modeling, developing modern criminological knowledge about the offender as a system of education, actively interacting with society.

Keywords: offender, modeling, relationships, structure, classification, typology, methodology.

Постановка проблеми. Особа, як об'єкт наукового дослідження, передбачає багатоаспектний та багаторівневий аналіз її сутності. Найбільш загальні положення про особу формуються філософією, яка є методологічною основою для конкретних галузей знань, у тому числі кримінологічних. Філософський підхід у розумінні сутності особи передбачає єдність внутрішньої сторони (свідомість) та зовнішньої сторони (діяльність). Філософія розглядає особу як продукт соціального розвитку; єдність загального, особливого й одиничного. В цьому сенсі людина (особа) являє собою підсумок еволюції всього людського роду, успадковує і відображає соціальний досвід попередніх поколінь. Разом з тим особа володіє також деякими неповторними ознаками і якостями, що відображають її індивідуальний життєвий досвід, буття, обумовлене конкретним змістом її сімейних, виробничих, побутових та інших відносин, зв'язків, а також мікросередовища, в якому вона перебуває. Людину, як особу, формує вся сукупність матеріальних, політичних, ідеологічних, моральних, правових, побутових, культурних, естетичних та інших умов, які складають зміст буття і їх відображення в суспільній та індивідуальній свідомості. Разом з тим філософія не має на меті встановлення часткових структурних закономірностей, необхідних для більш ретельного пізнання окремих сторін особи. Специфікою кримінологічного підходу є науковий аналіз лише тієї частини осіб, які вчинили злочини. В кінцевому підсумку кримінологічне дослідження підпорядковане вирішенню основного завдання – запобігання злочинам. При цьому практика запобігання вчиненню особами злочинів є ефективною лише за

умови, якщо спирається на належне теоретичне підґрунтя. Невід'ємною і важливішою складовою інформаційно-аналітичного забезпечення запобігання вчиненню злочинів є кримінологічна характеристика особи злочинця. Зважаючи на це у п.4.2. «Концепції розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI століття» акцентується увага на потребі систематизації, формалізації та подальшого розвитку методологічної основи кримінологічних досліджень, її подальшої інтеграції з суміжними науками [1, с. 27]. Таким чином, дослідження актуальних питань методології кримінологічного дослідження особи злочинця має важливіше значення для подальшого розвитку наукових знань про особу злочинця, що сприяє подальшому удосконаленню практики запобігання злочинам.

Метою даної статі є проведення системного аналізу сучасної методології кримінологічного дослідження особи злочинця, а також узагальнення рекомендацій щодо подальшого її удосконалення.

Стан дослідження. Загальнотеоретична основа кримінологічного дослідження особи злочинця спирається на результати наукових досліджень учених у різних галузях знань і, передусім, кримінального права та кримінології, психології та психіатрії, зокрема, Алексєєва А.І., Антоняна Ю.М., Бажанова М.І., Бобкова В.І., Бородіна С.В., Герцензона О.А., Голіни В.В., Дашьшина І.М., Долгової А.І., Єнікеєва М.І., Жалінського А.Є., Закалюка А.П., Зелінського А.Ф., Ігнатово О.М., Карпеця І.І., Коржанського М.Й., Костенка О.М., Кудрявцева В.М., Кузнецової Н.Ф., Литвака О.М., Лунєєва В.В., Ратінова О.Р. При цьому розглядалися окремі питання щодо змістового наповнення структури особи злочинця, критеріїв класифікації та типології злочинців, розробки певних типів злочинців тощо. Разом з тим, до цього часу методологія кримінологічного дослідження особи злочинця не була предметом комплексного аналізу.

Виклад основних положень. Методологія — це загальний для науки шлях пошуку наукового знання. Під методологією треба розуміти систему певних теорій, які виступають як керівний принцип, знаряддя наукового аналізу, засіб реалізації вимог цього аналізу [2, с. 138]. До джерел наукової методології відносять: світоглядні постулати філософії щодо сутності пізнання, його меж і можливостей, абсолютності та відносності знання; загальні гносеологічні закономірності, принципи, ступені пізнання; логічні залежності та зв'язки, методи і способи наукового пізнання, що формує сама наука. Зокрема, кримінологічна методологія у тому числі щодо вивчення особи злочинця, складається із: загальнонаукових принципів, вимог, критеріїв наукового пізнання загалом; методологічних особливостей галузі суспільних наук, до якої належить кримінологія; методологічних і методичних положень, методів, способів власного (кримінологічного) опрацювання, що перебувають у діалектичному зв'язку [3, с. 90-91]. Так, загальноприйняті постулати вітчизняної кримінології полягають у наступному: 1) особа злочинця являє собою сукупність інтегрованих соціально значущих властивостей, які утворилися у процесі різноманітних і систематичних взаємодій з іншими людьми; 2) людина не народжується злочинцем - це продукт як зовнішніх відносин, так й особистого розвитку й самосвідомості; 3) існує нагальна потреба вивчення суб'єктів вчинення різних видів злочинів [4, с. 133].

Філософське розуміння методології вказує на її нерозривний зв'язок з методами. В цілому у кримінологічному дослідженні використовується широкий арсенал різноманітних загальнонаукових (гіпотеза, системно-структурний аналіз, історичний, порівняння, динамічний й статистичний методи т. ін.) та конкретно-соціологічних (вивчення документів, опитування, спостереження, експеримент т. ін.) методів вчення. Зокрема, щодо кримінологічного вивчення особи злочинця найчастіше практикується застосування статистичних, соціологічних і психологічних методів. Як переконливо засвідчує проведений нами аналіз, найпоширенішими прийомами кримінологічного

пізнання феномену особи злочинця залишаються класифікація, типологія та структура. Коротко зупинимося на їх порівняльній характеристиці.

Класифікація — це розподіл елементів сукупності за будь-якою формальною ознакою чи групою ознак на однорідні групи. У зв'язку з цим осіб, які вчинили злочини класифікують за різними ознаками (вид учиненого злочину, рід занять, стать, вік, громадянство тощо). Класифікація злочинців допомагає дослідити їх відмінності, що дуже часто пов'язані із вчинюваними ними злочинами. Тому класифікаційний поділ злочинців та основні відмінності виділених у такий спосіб їх груп доцільніше розглядати разом із кримінологічною інформацією щодо окремих видів (категорій) злочинів та осіб, які їх вчиняють [3, с. 266]. Разом з тим у рамках класифікації фактично розглядається не особа злочинця у єдності її сутнісних характеристик, а так званий «контингент злочинців». Такий підхід до вивчення феномену злочинця по-суті є формальний.

Задля більш ретельного вивчення осіб, які вчинили злочини, а саме у взаємозв'язку їх ознак, досліджують структуру особи злочинця. У філософії структура розглядається з позиції методологічних засади наукового дослідження й означає будову, взаємне розташування та зв'язок складових частин; організацію системи, єдність стійких взаємозв'язків між її елементами, а також законів цих взаємозв'язків [5, с. 354-355].

У кримінологічній науці структурне вивчення особи злочинця почало розроблятися з середини 60-х років ХХ ст. (Волженкін Б. В., Блувштейн Ю. Д., Лейкіна Н. С., Сахаров О. Б. та ін.). На даний час існує чимало варіантів розуміння структури особи злочинця та переліку її основних складових. Так, в найбільш загальному вигляді кримінологічну структуру особи злочинця складають дві основні підструктури: психологічна та соціальна. При цьому, наприклад, Санкт-Петербурзькі кримінологи Миненок М.Г. та Миненок Д.М. вважають, що ознаки, які характеризують морально-психологічну спрямованість (потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, погляди, переконання, мотиви, установки), їх якісний зміст є головним (по відношенню до демографічних, психофізіологічних ознак) «будівельним» матеріалом структури особи злочинця, адже зміст саме цих елементів відрізняє особистість злочинця від законослухняних громадян [6, с. 65]. Найбільш поширені структуризації у сучасній вітчизняній кримінології об'єднують такі основні групи ознак: а) соціально-демографічні; б) кримінально-правові; в) соціальні ролі і соціальні; г) моральні властивості і психологічні особливості [7, с. 75-79]. При цьому, зокрема, Джужа О.М., Моїсєєв Є.М., Василевич В.В. акцентують увагу на тому, що «ядром» такого кримінологічного вивчення є суб'єкт злочину [8, с. 73].

Унікальною за ретельністю підбору ознак, що можуть мати кримінологічне значення, видається типова модель структури особи злочинця, розроблена Закалюком А.П., що складається з ознак, що відображають соціальну характеристику особи злочинця; біосоціальні ознаки; ознаки, що пов'язані з вчиненням особою злочину [3, с. 257-262].

Структуризація особи злочинця є системною, тому що її об'єкт (особа злочинця) є системним утворенням, елементи якого пов'язані між собою системними зв'язками взаємозалежності та взаємодії. У кожному випадку системна структуризація має будуватися з урахуванням повноти усіх елементів системи, виключення елементів, що не охоплюються цією системою, дотримуватися орієнтації на системоутворюючий елемент, з яким пов'язана мета, конкретна ціль цієї структуризації. Отже, особливістю структурного вивчення, що відрізняє структуру від класифікації є те, у структурі численні ознаки, які характеризують особу злочинця, розглядаються системно, у їх єдності, взаємозв'язку і взаємозалежності. Дослідження структурних елементів особи злочинця, характеру їх взаємозв'язків є необхідним для ефективного виховання в особи якостей, що виключають її злочинну поведінку.

Типологія також є важливим методологічним засобом пізнання та дозволяє не лише правильно розуміти й діагностувати особистість, але й прогнозувати її розвиток [3, с. 5]. Термін «тип» вживається для позначення найбільш характерного прояву чи узагальнення чогось. Типологія – особливий вид класифікації в основі якої перебуває не будь-яка спільна ознака, а лише типова ознака. Типове означає не будь-яку схожість, а саме таку, що полягає в цілісній системоутворюючій характеристиці, відображає особливу спільну якість. Диференціація за типовою ознакою бере до уваги кількісну однорідну сукупність, всі одиниці якої мають спільну закономірність розвитку. Типологія є глибинною характеристикою різних контингентів злочинців та розробляється за ознакою (ознаками), що причинно пов'язані зі злочинною поведінкою особи. Типологія фіксує не лише те, що переважно зустрічається, а закономірне, що є логічним підсумком соціального розвитку особистості [9, с. 365, 367-368]. Отже, тип особистості – узагальнення, яке не лише дозволяє успішно визначити приналежність особи до певної сукупності, як це має місце при класифікації. Тип постає як узагальнений образ, своєрідна модель особистості зі спільними рисами. Набір таким чином утворених типів називають типологією [3, с. 6]. «Типологія – це метод наукового пізнання в основі якого перебуває виокремлення систем об'єктів та групування за допомогою узагальненої, ідеалізованої моделі або типу... Найважливішою відмінністю класифікації від типології є те, що перша описує об'єкт вивчення, а друга, спільно з іншими методами – його пояснює, тобто дозволяє успішно виявити його природу, причини, закономірності зародження та розвитку, складати прогнози» [10, с. 91].

Сучасні типології, спираючись на достовірні дані кримінологічної теорії, розробляються в контексті реальних життєвих умов, які формують соціально-типові властивості особистостей. При розробці типології чітко визначають межі типового, відкидаючи випадкове, несуттєве.

Таким чином, типологія, на відміну від класифікації, «выводить» наукове знання на порівню вищий рівень пізнання феномену злочинця. Основною відмінністю типології, порівняно з класифікацією злочинців, є вибір критерію диференціації. Для класифікації – це будь-яка формальна ознака чи група ознак. Натомість при типологічному підході такою ознакою чи групою ознак може бути лише та, яка невід'ємно пов'язана з поясненням злочинної поведінки особи.

Висновок. Попри інтеграцію кримінології з суміжними науками, методологія кримінологічного вивчення особи злочинця практично не розвивається. Класифікація, типологія та структуризація продовжують залишатися найбільш поширеними методологічними прийомами сучасного кримінологічного вивчення особи злочинця. Особливим методологічним прийомом кримінологічного вивчення особи злочинця є структуризація, яка дозволяє надати особі злочинця розгорнуту кримінологічну характеристику, що може бути використана як інформаційно-аналітичне підґрунтя для запобігання злочинам. Разом з тим, в результаті структуризації одержане наукове знання про особу злочинця відображає лише елементний склад та взаємозв'язки «в середині системи». Однак особа злочинця – це не лише єдність соціально-демографічних, морально-психологічних, кримінально-правових та інших ознак, які взаємодіють між собою характеризують її соціальну сутність. Особа злочинця – це, передусім, активний учасник соціальних процесів, який взаємодіє з численними так званими «зовнішніми» системами по відношенню до даного системного утворення. Відтак, з позиції системного аналізу, більш продуктивним, у даному аспекті, видається метод моделювання. Таким чином, ширше використання можливостей методу моделювання значно поглибить сучасні кримінологічні знання про особу злочинця як системне утворення, активно взаємодіючого з соціумом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Концепція розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI століття // Інформаційний бюлетень Академії правових наук України. — 2007. — № 9. — С. 4-47.
2. Стефанов Н. Теория и метод в общественных науках / Н. Стефанов. — М.: Прогресс, 1967. — 271 с.
3. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. /А.П. Закалюк. — К. : Ін Юре, 2007. — Кн. 1. Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. —424 с.
4. Джужа О.М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством: Монографія / О. М. Джужа. — К.: Атіка, 2009. — 240 с.
5. Философский словарь [Текст] / под ред. И.Т. Фролова. — 6-е изд., перераб. и доп. — М. : Политиздат, 1991. — 559с.
6. Миненок М.Г., Миненок Д.М. Корысть. Криминологические и уголовно-правовые проблемы / М.Г. Миненок, Д.М.Миненок. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. — 367 с.
7. Кримінологія і профілактика злочинів: Курс лекцій у 2-х кн. Загальна частина / Александров Ю. В., Гаврилишин А. П., Лихолоб В. Г. [та ін.] — Київ: Українська академія внутрішніх справ, 1996. — 171 с.
8. Кримінологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами (Загальна та Особлива частини). Навчальний посібник / Джужа О.М., Моїсєєв Є.М., Василевич В.В. — Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2000. — 420 с.
9. Криминология: Учебник для вузов / Под общ. ред. А.И. Долговой. —2-е изд., перераб. и доп. — М.: НОРМА-ИНФРА, 2002. — 848 с.
10. Антонян Ю.М. Криминология. Избранные лекции / Ю. М. Антонян. — М.: Логос, 2004. — 448 с.

УДК 343.915

Туз Н. Д., ЛьвДУВС

Зловживання алкоголем як детермінуючий чинник злочинності неповнолітніх

Стаття присвячена дослідженню проблеми зловживання алкоголем неповнолітніми. З'ясовано, що пияцтво неминуче веде до алкогольної деформації особистості, яка являє собою «значні негативні статусні, соціально-культурні, морально-правові, інтелектуальні, емоційно-вольові та інші зміни особистості, викликані тривалим непомірним споживанням спиртних напоїв. Доведено, що підліток, який перебуває в стані алкогольного сп'яніння, значно швидше, ніж дорослий, втрачає над собою контроль, може позбутися можливості критично ставитися до своєї поведінки, стати легко збудливим, розв'язним, грубим, черствим і злісним, навіть по відношенню до самих близьких людей, можлива поява холодної байдужості, млявості, апатії, і разом з тим, загострення агресивності, схильності до антисуспільних, невмотивованих вчинків, в тому числі злочинів.

Ключові слова: алкогольне сп'яніння, злочинність неповнолітніх, пияцтво, алкоголізм, соціальні аномалії, детермінанти, профілактика злочинності.

Стаття посвящена исследованию проблемы злоупотребления алкоголем несовершеннолетними. Выяснено, что пьянство неизбежно ведет к алкогольной деформации личности, которая представляет собой «значительные негативные статусные, социально-культурные, морально-правовые, интеллектуальные, эмоционально-волевые и другие изменения личности, вызванные длительным неумеренным потреблением спиртных напитков. Доказано, что подросток, который находится в состоянии алкогольного опьянения, значительно быстрее, чем взрослый, теряет над собой контроль, может лишиться возможности критически относиться к своему поведению, стать легко возбудимым, развязным, грубым, черствым и злобным, даже по отношению к самим близким людям, возможно появление холодного равнодушия, вялости, апатии, и вместе с тем, обострение агрессивности,